

Ebu'l-Hasan el-Harakâni'nin İlham Anlayışı*

*Ahmet Emin SEYHAN***

Öz: Büyük Türk-İslâm âlim ve mutasavvıfı el-Harakâni, hem zâhiri hem de bâtını ilimlerde kendisini geliştirmiş ve özellikle tasavvufî konularda derinleşmiş ender şahsiyetlerden biridir. Onun hikmet dolu sözleri incelendiğinde iddiaların aksine ümmî olmadığı, tam tersine İslâmî ilimlere vâkıf bir âlim olduğu anlaşılmaktadır.

el-Harakâni, Kur'an ve Sünnet'e gönülden bağlı bir İslâm mütefekkiridir. Onun sözlerine bakıldığında Allah ile irtibatının sağlamlığı, İslâm'ı temsil ve tebliğ hususundaki kararlılığı ve iç dünyasında cereyan eden aşkın hâller rahatlıkla görülebilmektedir.

el-Harakâni, gerek kalbine gelen ilhamlardan bahsederken, gerek manevî alemde Hz. Muhammed ile aralarında geçen diyalogu anlatırken, gerekse zihninden geçen düşünceleri talebeleriyle paylaşırken çok önemli mesajlar vermiştir. Onun talebelerine verdiği bu bilgiler, Müslümanların büyük hedeflere talip olmaları ve büyük işler başarmaları amacına matuftur. O, yaşadığı dinî tecrübeleri civanmertlerine anlatarak onların da bu derecelere ulaşmalarını istemiştir.

el-Harakâni, talebelerini bilgilendirirken kendi düşüncelerini doğrudan söylemek yerine, sırrına nida olunan ilhamlardan bahsederek anlatmayı tercih etmiştir. Uyguladığı bu yöntemle vermek istediği mesajı daha geniş kitlelere ulaştırmış ve veciz sözlerinin akıllarda kalmasına imkân sağlamıştır.

el-Harakâni, Hz. Muhammed'den sonra başka peygamberin, Kur'an'dan sonra başka vahyin gelmeyeceğini, ama ilhamın sâlih kulların kalplerine kıyâmete kadar gelmeye devam edeceğini ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: el-Harakâni, Bâyezîd-i Bistâmî, tasavvuf, ilham, ümmî.

Understanding of The Inspiration of Abu'l-Hasan al-Kharakani

Abstract: Great Turkish-Islamic scholar and mystic, el-Kharakani, is one of the rare figures who develops on both scientific and mystical subjects and especially on mysticism subjects. When his words of full of wisdom are analyzed, contrary to the claims, it is understood that he is not illiterate and he is a competent scholar of Islamic sciences.

al-Kharakani is an Islamic thinker devoted Qur'an and the Sunnah. When his speeches are examined, it has been seen his robustness of Allah, his determination

** Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

in respect of representing and notifying Islam and transcendental states in his inner world easily.

al-Kharakani gave striking messages when he talked about inspiration in his heart and explained dialogue between Muhammed and him in spiritual realm and shared thoughts of mind his disciples. This information he gave to his disciples is to provide them to think big. He wanted them to reach these degrees by telling the high spiritual condition he lived.

el-Kharakani preferred to tell the inspiration that is owned his mystery when he mentioned about his messages to his disciples instead of saying directly his thoughts.

Thanks to this method al-Kharakani applied he conveyed his messages to wider audience and people remembered his words with full of wisdom easily.

al-Kharakani said that another prophet after Muhammed did not come, the revelation after Qur'an did not, but divine inspirations will continue to come into the hearts of righteous servants until the Day of Judgment.

Keywords: al-Kharakani, Bayazid Bastami, mysticism, inspiration, ummi (illiterate).

İktibas / Citation: Ahmet Emin Seyhan, "Ebu'l-Hasan el-Harakâni'nin İlham Anlayışı", *Usûl*, 16 (2011/2), 79 - 110.

Giriş

Şeyh Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Cafer el-Harakâni, 352/963 yılında Horasan'ın batısında, Esterâbad yolu üzerinde Bistam'a bağlı Harakan köyünde¹ çiftçi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.² Onun hayatı ve eğitim durumuyla ilgili kaynaklarda yeteri kadar bilgi mevcut değildir. Ümmî olduğu iddia edilmekle beraber,³ yaşadığı dönemdeki zâhirî ilimleri tedris ettiğini

¹ el-Hamevî, Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1977, II, 360.

² Schimmel, Annemarie, *İslâmın Mistik Boyutları*, (Çev.: Orhan Kocabıyık), Kabcacı Yayinevi, İstanbul, 2001, s. 100; Çiftçi, Hasan, *Şeyh Ebû'l-Hasan-i Harakâni, (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri) Nûru'l-'Ulûm ve Münâcât'ı (Çeviri-Açıklama-Metin)*, Şehit Ebu'l-Hasan Harakâni Derneği Yay., Ankara, 2004, s. 29, 32-33, 49.

³ Çiftçi, a.g.e., s. 37. Çiftçi, o dönemde "ümmî" kavramının Arapça bilmeyenler için kullanıldığını kaydetmekte, onun Farsça okuma yazma bildiğini gösteren kanıtların da olmadığını söylemektedir. Bkz. Çiftçi a.g.e., s. 38-39. Kanaatimizce bazı

söyleyenler de vardır.⁴ el-Harakânî'nin tasavvuf tarihinde yüzyıllar boyu insanlığa rehberlik eden büyük mutasavvıfların yetiştiği bir bölgede doğması ve yetişmesi, kendisinden sonra gelenlere ilim ve irfan noktasında rehberlik etmesi ve kâmil insanlar yetiştirmesi iyi bir eğitim aldığı delili olarak gösterilebilir. Nitekim el-Harakânî'nin (ö. 425/1033) kendisini ümmî olarak tanımasını o zamana kadar okuduğu zâhirî ilimleri ilimden saymaması olarak değerlendirenler bulunmaktadır.⁵

el-Harakânî, Bâyezîd-i Bistâmî'nin (ö. 234/848) tasavvuf tarzını benimsemiş ve Hakk'a ermek için çetin mücâhede ve çilelere katlanmış bir Türk-İslâm âlim ve mutasavvıfıdır.⁶ Ancak Hollandalı müsteşrik De Bruijn, onun Farslı bir sûfî olduğunu iddia etmektedir.⁷ Oysa De Bruijn'in bu tespitinin doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Harakan köyü her ne kadar günümüzde İran sınırları içinde yer alsada⁸ o dönemde, o bölgede Horasan'dan göç eden Türklerin yaşadığı bilinmektedir.⁹ Nitekim el-Harakânî'nin Horasan bölgesinden gelerek Harakan'a yerleşen Özbek Türklerinden olduğu ifade edilmektedir.¹⁰

menkabelere dayanarak onun başlangıçta bile "ümmî" olduğunu iddia etmek doğru değildir.

⁴ el-Harakânî'nin ümmî olmadığı ve ilim anlayışı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin İlim Anlayışı", *JASSS, International Journal of Social Science*, Fransa, May 2013, Volume 6 Issue 5, s. 1049-1083. Nitekim Yavuz Selim Uzgur da; "Harakânî zâhirî ilim almamıştır, ümmîdir" diyenlerin araştırma yapmaksızın konuştuklarını, onun zâhirî ilimleri tedris ettiğini söylemektedir. Bkz. Uzgur, Yavuz Selim, *Anadolu'nun Kalbi Harakânî*, Sûfî Kitap, İstanbul, 2012, s. 58, 66-70.

⁵ Uzgur, a.g.e., s. 58.

⁶ Uludağ, Süleyman, "Harakânî", *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 93; Çiftçi, a.g.e., s. 78-79, 82-83.

⁷ De Bruijn, J.T.P., "Kharakani, Abu'l-Hasan 'Ali b. Ahmad (d.1033)", *Biographical Encyclopaedia of Sufis (Central Asia and Middle East)*, (Prepared by N. Hanif), Sarup and Sons, New Delhi, 2002, s. 234.

⁸ Günümüzde Harakan kasabası, Tahran'ın kuzeyindeki bölgede yer alan Simnân vilayetinin Şâhrûd ilçesine bağlıdır. Bkz. Çiftçi, a.g.e., s. 28.

⁹ Gök, Ahmet Yesevî, Mevlânâ ve Hacı Bektâşi Velî'nin de tıpkı el-Harakânî gibi Türk asıllı olduğunu söylemekte ve onların eserlerini Arapça veya Farsça yazmalarının Türk olmadıkları anlamına gelmediğini belirtmektedir. Bkz. Gök, Bilal,

el-Harakânî'nin şeyhi Ebü'l-Abbas el-Kassâb el-Âmulî (ö. 409/1018) ise Âmul ve Taberistan'da dinî ve tasavvufî meselelerde bilgisine başvuru tanınmış bir İslâm âlimidir. el-Kassâb, derin bilgisiyyle sûfilerin kendisine yöneldiği, kerâmetler gösteren hâl ve sıdk ehli birisidir.¹¹ Böyle bir mürşidin yanında yetişen el-Harakânî, çağdaşı Şeyhu'l-meşâyih Ebû Abdullah el-Dastânî (ö. 417/1026) ve Şeyh Ebû Sa'îd Ebu'l-Hayr (ö. 440/1049) ile birlikte el-Kassâb'a şakirtlik yapmış ve onun sohbetlerinden istifade etmiştir. Ondaki ilmi, irfanî ve derinliği fark eden şeyhi el-Kassâb, kendisinden sonra insanların artık ona yöneceklerini ifade etmiş ve onu kendisine halife seçmiştir. Zira el-Kassâb'ın el-Harakânî hakkında; *"Benden sonra ziyaretçilerim ona yönecekler"* dediğini kaynaklar haber vermektedir.¹² Nitekim el-Harakânî'nin talebesi Hâce Abdullah Ensârî el-Herevî, (ö. 481/1089)¹³ hocası el-Harakânî'nin tasavvufî merhaleleri kat etme hususunda şeyhi el-Kassâb'ı aştiğini ve zamanın efendisi olduğunu söylemiştir.¹⁴

el-Harakânî, Nakşibendiyye'den¹⁵ Halvetiyye'ye,¹⁶ Kâdiriyye'den¹⁷ Mevleviyye'ye¹⁸ pek çok tarikata kaynaklık etmiş ve yol göstermiş bir bilgedir. Onun kendisinden sonra gelenlere rehberlik etmesi ve adanmış gönül erleri yetiştirilmesi ne denli bir Hak aşığı olduğunun göstergesidir. Nitekim Mevlânâ (ö. 672/1273) da el-Harakânî'den "bilgeler bilgesi" diye söz etmiş ve pek çok şeyi

"Ebu'l-Hasan el-Harakânî ve Hacı Bektâş Velî: Aralarındaki Bağlar ve Anadolu'nun İslâmlaşmasına Katkıları", Yayınlanmamış ilmî makale, s. 5.

¹⁰ Erdoğan, Fahrettin, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1998, s. 232-233. Ayrıca bkz. Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yay., İstanbul, 2010, s. 337-338.

¹¹ Çiftçi, a.g.e., s. 75.

¹² Uludağ, "Harakânî", XVI, 93.

¹³ Yazıcı, Tahsin-Uludağ, Süleyman, "Herevî Hâce Abdullah", *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 222-226; Çiftçi, a.g.e., s. 100-108. Herevî'nin hadis alanında aldığı eğitimle ilgili bkz. Uzgur, a.g.e., s. 129.

¹⁴ Çiftçi, a.g.e., s. 76.

¹⁵ Yazıcı, Tahsin, "Ebû Ali el-Farmedî", *DİA*, İstanbul, 1994, X, 90; Çiftçi, a.g.e., s. 92-95.

¹⁶ Uludağ, Süleyman, "Halvetiyye", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 393-394.

¹⁷ Azamat, Nihat, "Kâdiriyye", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 131-135.

¹⁸ Tanrıkorur, Barihüda, "Mevleviyye", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 468-474.

ondan öğrendiğini söylemekten çekinmemiştir.¹⁹ Görüldüğü üzere el-Harakânî, tasavvufî alanda zirveye ulaşmış keşf ehli muhakkik sûfilerdendir.

O, Kur'ân ve Sünnet'in emir ve yasaklarına uygun bir hayat yaşayarak yüksek manevî derecelere ulaşmayı başarmıştır.²⁰ el-Harakânî, Allah yolunda gösterdiği üstün gayretler sonucu bir takım ilâhî ikramlara nail olmuş ve kalbine gelen ilhamları çevresiyle paylaşmıştır. O, manevî mürşitleri Bâyezîd-i Bistâmî'nin (ö. 234/848) "sırrıma ve ruhuma şöyle nida olundu"²¹ ve Cüneyd-i Bağdâdî'nin (ö. 297/909) "sırrıma ve ruhuma şöyle nida edildi"²² sözlerinde olduğu gibi, "sırrım bana dedi",²³ "gönlüm bana dedi", "Allah bana şöyle nida etti",²⁴ "kalbimde zuhur etti"²⁵ "semadan nida geldi"²⁶ ve "sırrıma nida edildi"²⁷ gibi bazı ifadeler kullanarak ulaştığı bilgileri, yüksek manevî dereceleri ve aşkın dinî tecrübelerini civanmertlerine anlatmıştır.

el-Harakânî'ye göre, ilim ve irfan yolunda üstün gayret gösterip yoğunlaşanların kalplerine ilâhî tecellilerin gelmesi mümkündür. Nitekim böyle yapan sâlih kulların ilim öğrenme ve öğrendiklerini uygulama yönündeki çabaları karşılıksız kalmayabilir. Özellikle büyük emek sarf ettikleri alanlarda kalplerine bazı ilhamlar/manevî yardımlar gelebilir. Dolayısıyla bu, her şeyden önce dinî ilimlerde derinleşmekle, doğru ve güvenilir bilgiyle²⁸ ve sağlam bir muha-

¹⁹ Uludağ, "Harakânî", XVI, 94.

²⁰ el-Harakânî'nin Kur'ân'a vukûfiyetiyle ilgili bkz. Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'de Kur'an Kültürünün Yansımaları", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey, Volume 8/6 Spring 2013, s. 641-664.

²¹ Hücvîrî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb, (Hakikat Bilgisi)*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul, 1982, s. 206.

²² Hücvîrî, a.g.e., s. 231.

²³ Attâr, Ferîdüddîn, *Evliya Tezkireleri*, Çev.: Süleyman Uludağ, Kabcacı Yay., İstanbul, 2007, s. 601, 602, 636.

²⁴ Attâr, a.g.e., s. 637.

²⁵ Attâr, a.g.e., s. 611.

²⁶ Attâr, a.g.e., s. 620.

²⁷ Attâr, a.g.e., s. 636.

²⁸ Yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'de ilme ve âlime verdiği önem ve değer göz önünde bulundurularak bu meseleye yaklaşılması halinde daha sağlıklı sonuçlara ulaşılabilecektir. "...Allah'a karşı ancak kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar.

keme yeteneğiyle elde edilebilecek bir husus olmalıdır.²⁹ İşte el-Harakânî, tüm bunları başarmış, kalbine gelen ilhamları anlatarak insanların Yüce Allah'ı tanımaları ve O'nu canı gönülden sevmeleri için bir ömür boyu mücadele vermiştir.

Bu çalışmada el-Harakânî'nin ilham anlayışı iki ayrı başlık altında incelenmiştir. İlk olarak kalbine gelen ilhamları anlattığı sözleri; ikinci olarak ise metafizik âlemde Hz. Muhammed Mustafa ile aralarında geçen diyalogları analiz edilmiş, böylece onun ilham anlayışı hakkında fikir edinilmeye çalışılmıştır.

I. Allah'tan Kalbine Gelen İlhamlardan Bahsetmesi

Konuya geçmeden evvel "ilham" kavramı ve ilhamla ilgili genel bilgiler verilmesinin uygun olacağını ve meselenin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

(لهم) l-h-m kökünden gelen "ilham", "yutmak, yutturmak, ağızdan aşağı indirmek, insanı bir şey yapmaya sevk eden güç" gibi anlamlara gelmektedir.³⁰ Terim olarak ise, "Allah'ın doğrudan ya da bir melek aracılığıyla yol gösterici derûnî bilgileri insanın kalbine ulaştırması" şeklinde tanımlanmaktadır.³¹

el-Harakânî'nin manevî önderi Bâyezîd, "ilham"ı duyu, haber ve aklın ötesinde bilginin asıl kaynağı olarak görmektedir.³² Nitekim edindiği sağlam dinî bilgiler üzerinde tefekküre yoğunlaşanların kalbine/zihnine ilhamların gelebileceğini, ilahî ilham yoluyla zihne gelen bu bilginin aklî bir bilgi olduğunu

Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır." el-Fâtır, 35/28. İlim ve ilim sahibi olmakla ilgili diğer âyetler için bkz. el-Âl-i İmrân, 3/18; en-Nisâ, 4/162; et-Tevbe, 9/122; et-Tâhâ, 20/114; el-Kasas, 28/80; el-Ankebût, 29/49; es-Sebe, 34/6; el-Mücâdele, 58/11.

²⁹ el-Harakânî'nin bir İslâm âlimi olduğu ile alakalı bkz. Seyhan, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin İlim Anlayışı", s. 1076-1077.

³⁰ İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1990, XII, 555; Râgıb, el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, Kahraman Yay., İstanbul, 1986, s. 687-688.

³¹ Yavuz, Yusuf Şevki, "İlham", *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 98.

³² Yavuz, "İlham", XXII, 98.

söyleyenler vardır. Ancak bu görüşe karşı çıkan ve ilhamın dinî konularda bilgi kaynağı olamayacağını savunan İslâm âlimleri de mevcuttur. Bu konuda ilk itirazı yapan Ebû Mansûr el-Mâturîdî (ö. 333/944)'dir. Eş'ârî'nin (ö. 324/935) görüşlerini sistemleştiren İbn Furek de (ö. 360/970) ilhamın kesin bilgi kaynağı ve dinî bir delil teşkil edemeyeceğini söylemiştir. Ebu'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1114) ve Necmüddin en-Nesefî (ö. 537/1142) de bu görüşe katılmışlardır.³³ Bununla birlikte Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209), İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), İbn Haldun (ö. 808/1406), Şevkânî (ö. 1250/1834) ve Şehâbeddin el-Âlûsî (ö. 1270/1854) gibi âlimler, takvâ sahibi kimselere gelen ilhamın geçerli bir bilgi kaynağı olabileceği görüşüne meyletmişlerdir. İbn Sînâ ise (ö. 427/1037) “nefsini tezkiye etmiş velî kulların aklı etkin kullanmak suretiyle ilhama nail olabileceklerini” ifade etmiştir.³⁴ Kelâmcıların büyük çoğunluğuna göre, insanın kalbine bazı bilgilerin ilham edilmesi mümkün olmakla birlikte bunlar, “kesin bilgi sayılamaz ve dinî alanda delil olarak kullanılamaz.”³⁵

Diğer taraftan Gazzâlî (ö. 505/1111), Râzî ve Âmidî (ö. 631/1233) gibi kelâmcılara göre ise keşf ve ilhamla yakîn bilgi hâsıl olur.³⁶ Görüldüğü üzere, sûfîlerin ve onlara tâbi olan bazı kelâmcıların dışında kalan İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre ilham, genel geçerliliği bulunan kesin bir bilgi kaynağı değildir.³⁷ Bununla birlikte günümüz araştırmacılarından Uyanık, “Kur'ân'a dayalı bir İslâmî bilgi teorisi” kurgulamanın en özgün tarafının, “akıl ile birlikte kalbin de bilgi vasıtası ve anlama yetisi olarak zikredilmesi olduğu”³⁸ kanaatinindedir.

Öte yandan, ilham yoluyla elde edilen bilgiler, sübjektif bir nitelik taşıdığından onların bilgi kaynağı olamayacağını iddia etmek kadar olabileceğini

³³ Yavuz, “İlham”, XXII, 98.

³⁴ Ülken, Hilmi Ziya, “İbn Sina'da Din Felsefesi”, *AÜİFD*, Ankara, 1955, C. IV, Sayı: I-II, s. 91-94; Yavuz, “İlham”, XXII, 98-99.

³⁵ Aslan, Abdülgaffâr, “Kelâm'da İlhamın Bilgi Değeri”, *SDÜİFD*, Isparta, Yıl, 2008/1, Sayı: 20, s. 44.

³⁶ İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, Umran Yay., Ankara, 1981, s. 35-36.

³⁷ Yavuz, “İlham”, XXII, 99.

³⁸ Uyanık, Mevlüt, *İslâm Bilgi Felsefesinde Kalbin Anlaması, (Gazzâlî Örneği)*, Araştırma Yay., Ankara, 2005, s. 83.

söylemek de mümkündür. Nitekim açık ve kesin bilgi ve delillerin bulunmadığı meselelerde zannî bilgiler önemli ve değerlidir; çoğu zaman bunlar kesin bilgilerin yerine geçer. Fıkıhta “re’y ve ictihad”, kelâmda “nazar ve istidlâl” denilen bilgi ve deliller bu niteliktedir. Değişik müctehid ve fıkıh bilginlerinin re’y ve ictihadları birbiriyle çelişse, biri diğerine aykırı olsa bile bunlardan her biri aynı derecede önemli ve değerlidir. Bunların bağlayıcı olmayan zannî bilgiler olmaları önem ve değerlerini azaltmaz. Bu bakımdan keşf ve ilhamla hâsıl olan gayba ve dinî konulara ilişkin bilgiler” de aynen böyledir. Bu bilgilerin açık, kesin ve güvenilir olma yönünden çeşitli dereceleri vardır. Bu dereceleri göstermek için bunların nakil ve rivâyetlerle (menkûlât, merviyât), fıkıhtaki re’y ve ictihadla (kıyas-ı fukahâ) ve kelâmın istidlâlî ve nazârî bilgileriyle karşılaştırılması gerekir.³⁹

Günümüz tasavvuf araştırmacılarından Uludağ, ictihad ve istidlâlde (akıl yürütmede) nasıl hata ihtimali varsa, kaynağı keşf ve ilham olan bilgilerin büyük bir kısmında da hata ihtimalinin olabileceğini, ancak ictihad ehliyetini haiz bir âlimin nasıl hatası mazur görülüyor, üstelik bundan sevap kazanıyorsa, keşf ve ilham konusunda da durumun aynı olması gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁰ Nitekim keşf ve ilham yoluyla gelen bilgiler tümel değil, tikel mahiyettedir. Yani sadece belli bir kişi, olay veya hâl ile ilgilidir. Bu bilgiler bir kaide ve kanun niteliğinde olmadıklarından bir genelleme yapılması da söz konusu değildir. Kişiyeye özel oldukları için de başkalarını bağlamaz. Bundan dolayı keşf ve ilhamla hâsıl olan bilgi, ister gaybla ilgili olsun, isterse olmasın şer’î bir hüküm niteliğinde olamaz.⁴¹ Zira şer’î hükümler çoğu zaman genel ve tümeldir. Keşf ve ilhama fıkıhta yer verilmemesinin sebebi de budur. Dolayısıyla bu

³⁹ Uludağ, Süleyman, “Gaybın Bilinmesinde Keşf ve İlhamın Rolü”, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları-VI (İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II) Tartışmalı İlmî Toplantı*, 11-12 Ekim 2003, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 279.

⁴⁰ Uludağ, a.g.m., s. 282.

⁴¹ Demirci, Muhsin, “Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy”, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları-VI (İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II) Tartışmalı İlmî Toplantı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 87.

bilgiler kesin emredici ve yasaklayıcı mahiyette olmayıp sadece inzâr, ikâz, tenbih, irşâd ve tavsiye niteliğindedir.⁴²

Diğer taraftan keşf ve ilhamın da türleri vardır. Bunların her birinin hükmü diğerinden farklıdır. Azîzuddîn Nesefî'ye (ö. 700/1300) göre vahy iki türdür. “Özel anlamda vahy” peygamberlere özgü iken, “genel anlamda vahy” evliyâ ve asfiyâyâ mahsustur. Bu anlamdaki vahye ilham denir. İlham ise iki türdür. “Özel anlamdaki ilham”, velilere ve asfiyâyâ mahsus olup, biri vasıtalı diğeri vasıtasız olmak üzere iki şekli vardır. “Vasıtalı olan ilham” hatiften gelen sestir; kaynağı belli olmayan bir sesin işitilmesidir. Bu sesi işiten kimse, anlamını ve neyi kast etmekte olduğunu kavrar. “Vasıtasız olan ilham” ise gayb âleminden evliyanın kalbine bazı mânâların ve hakikatlerin atılmasıdır. Bu, bazen defâten ve aniden gelir, birden insanın kalbine doğar. Bazen de tedricen gelir.⁴³ İşte bu yollarla bir kısım gaybî bilgiler, derece derece insanın müşâhede ufkuna tulû edebilir. Sonsuz varoluş yelpazeleri karşısında ona ne kadar aciz, buna karşılık ne denli merkezî bir konumda bulunduğunu gösterebilir.⁴⁴

Nefsin tasfiyesi, ruhun tezkiyesi ve ahlâkın tehzîbi, şer'î ahkâma uygun bir yaşam tarzı sonunda arınmayı başaran takvâ sahibi sâlih kişilerin kalplerine gelen ilham, “genel anlamda vahy” kapsamına girer. İşte bu, “hakîki ilham”dır. “Gayr-i hakîki ilham” ise doğuştan var olan bir yetenekle belli bir yaşam tarzına sahip kişilere gelen ilhamlardır. Brahmanlarda, keşişlerde, rahiplerde ve azizlerde bu durum görülebilir. Keşf ve ilhamla bilgi edinmenin ve gaybî bilebilmenin ön şartı olarak riyazet/çile ve kalp tasfiyesi kabul edilmekle beraber doğuştan gelen bir yeteneğin (kabiliyet, isti'dâd) gerektiği de çoğu zaman vurgulanır. Buna göre, meselenin bir tarafı insanın iradesi ve çabasıyla, diğer tarafı ise Allah'ın hibesiyle ilgilidir. Onun için bu yolla hâsıl olan ilme,

⁴² Uludağ, a.g.m., s. 282.

⁴³ Uludağ, a.g.m., s. 284.

⁴⁴ Kılıç, Sadık, “Kur'ân'da Gayb Âlemi”, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-VI (İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II) Tartışmalı İlmî Toplantı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 53.

“ilm-i mevhibe” adı da verilir. Nitekim bu uğurda çaba harcayan bir insanın ilhama mazhar olması da ancak bu şekilde açıklanır.⁴⁵

Öte yandan keşf ve ilham, akıl ve zihinsel faaliyetlerle ve beş duyu ile bilinemeyeni bilme aracıdır. Bununla birlikte akıl, fikir, mantık, akli kıyas ve istidlâl alanının ötesinde kalan ve gayb denilen her şey keşf ve ilham ile de bilinemez; ama bunlardan bir kısmı bilinebilir.⁴⁶ Bu nedenle, akıl ve duyuların yanı sıra ilim, irfan, marifet ve hikmet üretme aracı olan keşf ve ilhamlardan insanları yoksun bırakmak veya bu yolla üretilen bilgilerin sıhhatinden ve meşruiyetinden şüphe etmek insanlığa bir şey kazandırmaz. Dolayısıyla “sadece Allah’ın bildiği gayb” kategorisine dâhil olmadığı halde o kategoriye idhal edildiği için ilk nazarda bize gayb gibi görünen pek çok meçhul hakikat o kategoriye dâhil değildir ve gayb olmayabilir.⁴⁷ Bu bakımdan gayb ile ilgili alanlarda tefekkür eden sâlih kulların manevî tecrübelerini dikkate almak ve bunlardan da faydalanmak gerekebilir. Nitekim gerek kevnî hâdiseler ve gerekse kevnî ilimler sürekli inkişâf etmekte, geçen yüzyılda bilinmeyen bazı şeyler bugün bilinir olmaktadır. Bu nedenle, gayb konusunu “üzerinde hiçbir şey söylenemez bir mevzu” gibi takdim etmek yerine, “Yüce Allah’ın bildiği gayb kategorisi”ne dâhil olmayan alanlardaki bir kısım gaybî bilgilere ilim adamlarının ve bazı sâlih kulların muttalî olabileceği gerçeği de göz önünde bulundurulmalıdır.⁴⁸

Diğer taraftan keşf ve ilhamla hâsıl olan gayba ilişkin bilgilerin doğru olup olmadığını akıl ve duyu ile anlamak mümkün değildir.⁴⁹ Zira bu tür bilgiler akıl ve duyu ile bilme alanını aşar.⁵⁰ Bunu bilmenin yolu yine keşf ve ilhamdır. Zira bu yolla elde edilen bilgiler şahsî ve manevî tecrübelerine dayanır. Bu ne-

⁴⁵ Uludağ, a.g.m., s. 286-287.

⁴⁶ Uludağ, a.g.m., s. 283.

⁴⁷ Uludağ, a.g.m., s. 293.

⁴⁸ Kılıç, Mahmud Erol, “Sûfî Mütefekkirlerin ‘Gayb’a Bakışları”, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları-VI (İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II) Tartışmalı İlmî Toplantı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 305.

⁴⁹ Bkz. Yavuz, Yusuf Şevki, “Gayba İmânın Dinî Temelleri”, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları-VI (İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II) Tartışmalı İlmî Toplantı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 177-179.

⁵⁰ Kılıç, a.g.m., s. 53.

denle, ilhamla elde edilen bilgiler ancak vicdanla kabul edilir veya edilmez. Bu tür bilgi, bir insanın gönlüne yatarsa onu kabul eder, yatmazsa etmez.⁵¹ İnsanoğlu, günümüzde şehâdet âleminde gözle görülmeyen varlıklara ve onlara ait bilgilere deney ve gözlem ürünü mikroskop ve teleskop gibi vasıtalarla ulaşmayı başarmıştır. Gayb âlemine ve ona ilişkin bilgilerin bir kısmına ise, o âlemlere dair deney ve gözlemleri olan peygamberler aracılığıyla muttali olmuştur.⁵² Dolayısıyla peygamberlerin o âlemlerden bazı bilgiler vermeleri nasıl mümkün ise, “liyakat ve ehliyet sahibi sâlih kulların da” keşf ve ilham yoluyla bazı hakikatlere ulaşmaları ve bunu etraflarıyla paylaşmaları imkân dâhilindedir. Nitekim Uyanık, “kalbin anlaması kavramlaştırması”nın hakikatın kimsenin tekelinde olmadığını bir göstergesi olduğunu ve her bireyin ondan bir nasibinin bulunduğunu ifade etmektedir. O, bu konudaki kanaatini şöyle açıklamaktadır: *“Bilgi yeteneklerini doğru kullanan, elde ettiği bilgilenmeler çerçevesinde “yaşayan tanık” olduğunu sorgulayan herkes, Yaratıcı ile doğrudan bir irtibat kurar, yeni açılımlar sağlayarak “Hakikat”ten nasibini alabilir.”*⁵³

Bütün bu açıklamalardan sonra şu ifade edilebilir: el-Harakânî, nefisini tasfiye, ahlâkını güzelleştirme ve İslâm’a uygun yaşam tarzı sonunda ilâhî ilhamlara nail olmuş bir Allah dostudur. Zira gerçek anlamda İslâm’ı yaşayan ve Hz. Peygamber’in Sahih Sünnet’ine⁵⁴ ittibâ eden salih kulların ulvî âlemden gelen vâridatla ilham sahibi olmaları mümkündür. İşte el-Harakânî, böyle ilhamlara nail olduğunu bizzat kendisi şöyle ifade etmiştir: *“Allah’tan dört bin kelâm işittim (ilham aldım).”*⁵⁵ *On bin bile olsaydı yine ortaya çıkan şeyin sonu bu-*

⁵¹ Uludağ, a.g.m., s. 291.

⁵² Yavuz, a.g.m., s. 179.

⁵³ Uyanık, a.g.e., s. 130-131.

⁵⁴ el-Harakânî'nin Sünnet’e bağlılığı ve hadis anlayışıyla ilgili bir çalışma için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sünnete Bağlılığı ve Hadis Anlayışı”, *JASSS, International Journal of Social Science*, Fransa, October 2013, Volume 6 Issue 8, s. 551-588.

⁵⁵ Bu makalede el-Harakânî'ye ait sözleri daha anlaşılır kılmak için yapılan tüm parantez içi açıklamalar tarafımıza aittir. Bu açıklamalar yapılırken el-Harakânî'nin bütün sözleri ve düşünceleri dikkate alınmış, bütüncül bir yaklaşımla bunlar

*lunmazdı!*⁵⁶ O, bu sözüyle Allah'a tam anlamıyla teslim olan ve sürekli O'nunla irtibat halinde bulunan bir kulun, bazı ilhamlara mazhar olabileceğini söylemiş olmalıdır.

Bir keresinde el-Harakânî şöyle demiştir: “Hak dışında her ne varsa hepsini terk ettim; o vakit kendimi andım (kendi imanıma, teslimiyetime, samimiye-time baktım) ve Hak Sübhânehû ve Teâlâ'dan cevap geldi (kalbimde bir inşirah hâsil oldu, gönlüme bir ilham, bir aydınlık, bir huzur geldi.) Halktan (dünyadan, yaratılmışlardan, tüm insanlardan) ayrıldığımı (ve Hakk'ın huzuruna kabul edildiğimi) anladım. ‘Lebbeyk Allahümme lebbeyk (buyur Allah'ım buyur!)’ diyerek ihram giydim, hac yaptım, vahdâniyette (O'nun teklîğinde, O'nun birliğinde, O'nda kayboldum ve bu halde iken) tavaf ettim. (Adeta) Beytül-Ma'mur beni ziyaret etti; Kâbe beni tesbîh etti (beni andı, beni selamladı, sanki etrafımda dolaştı); melekler (tıpkı Allah'ı övdükleri gibi) bana senâ etti.⁵⁷ Hakk'ın sarayının içinde yer aldığı bir nur gördüm; Hakk'ın sarayına varınca benden (beşerî sıfatlarımdan/insanlığımdan) hiçbir şey kalmamış oldu (O'nda fâni oldum, hiçliğimi idrak ettim).”⁵⁸

el-Harakânî, burada Yüce Allah'tan kalbine gelen ilhamdan söz etmekte, O'nunla konuşmasını aktarmakta ve manevî olarak yaşadığı müteal hâlleri böyle tasvir etmektedir. Elbette ilk bakışta bu sözlerin anlaşılabilmesi ve doğru analiz edilebilmesi oldukça güçtür. Çünkü o da, tıpkı Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922), Şiblî (ö. 334/945), Bâyezîd-i Bistâmî, Ebû Sa'îd Ebu'l-Hayr ve diğer büyük Allah dostlarının yaptığı gibi sekr, vecd ve fenâ halinde iken bu tür sözler söyleyebilmiştir. el-Harakânî, bu sözleri kendini saran aşkın hâl, engin manevî derinlik, tarif edilemez metafizik duygular sonucu baktığı her şeyde Allah'ın izlerini görmesi/idrak etmesi, O'nun dışında hiçbir şeyi algılayamaması nedeniyle söylemiş olabilir. Ancak el-Harakânî, böyle metafizik bir

değerlendirilmiş ve onun daha doğru tanıtılması amacıyla böyle bir yol tercih edilmiştir.

⁵⁶ Attâr, a.g.e., s. 602.

⁵⁷ Bkz. Çiftçi, a.g.e., s. 127.

⁵⁸ Attâr, a.g.e., s. 607; Çiftçi, a.g.e., s. 137.

derinliğe ulaşmış olmasına rağmen bir kısım filozof ve sûfînin zannettiği gibi⁵⁹ Hakk'ın vasıflarını Hak zannetmemiştir. Onun bu sözlerinin Panteizm'de⁶⁰ olduğu gibi anlaşılması gerekir. Zira bu nazariyede tevhîd yok, aksine ilah sayısını çoğaltma ve Allah'a şirk koşma vardır. Vahdet-i vücud değil, ittihad-ı vücud söz konusudur.⁶¹ Çünkü Serrâc'ın da (ö. 378/988) belirttiği üzere Hakk'ın vasıflarını Hak zannetmek küfürdür. Kalbe giren Allah değil, O'na olan iman, tevhîd ve hürmet duygusudur. Fenâ demek, ittihâd (Allah ile birleşme) değil, Allah'ın mutlak irade ve kudretinin tam olarak tanınmasından ibarettir. Kısaca, kulun kendi sıfatlarından çıkıp Hakk'ın sıfatlarına girmesi, kendi iradesinden çıkıp Hakk'ın iradesine tâbi olmasıdır. Fenâyı bu şekilde anlamak gerekir. Aksi halde Hulûliyye mensupları ve Hıristiyanlar gibi büyük bir yanlışla düşme tehlikesi söz konusudur.⁶² Hücûvî de (ö. 465/1072) fenâyı, “kulun Hakk'ın celâl ve azametini temaşâ etmesi, O'nun celâlinde dünya ve ahireti unutmaması, bu hali yaşadığının bile farkına varamaması” şeklinde açıklamaktadır. Nitekim böyle bir durumda sûfînin dili Hak ile konuşur, bedeni huşû halinde bulunur, ruhu saf ve duru hale gelir.⁶³

el-Harakânî; “(Allah'ım!) Beni anarsan canım Sana feda olsun! Kalbim Seni anarsa nefsim kalbime feda olsun!”⁶⁴ derken de Yüce Allah'a münacâta bulu-

⁵⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, dindarlık yaptığını sanan cahil gaflet erbabı ile bir takım felsefeci ve mutasavvıfın böyle bir yanlışla düştüklerini söylemiştir. Bkz. Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, ts., I, 575-576.

⁶⁰ Pantezim, Tanrı-âlem ikiliğini ortadan kaldıran, Tanrı'nın her şeyi ihtiva ettiğini, hatta O'nun her şey olduğunu, dolayısıyla ne tabiatın ne de insanın müstakil varlıklar gibi görülebileceğini, onların sadece ilâhî varlığın farklı tarzlardaki açılımlarından ibaret olduğunu ileri süren dinî ve felsefi bir doktrindir. Bkz. Aydın, Mehmet S., *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir, 2010, s. 183-184. Pantezim, “Evrentanrıcılık ve Tümtanrıcılık” olarak da isimlendirilmektedir. Bkz. Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Nobel Yay., Ankara, 2009, s. 117; Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul, 2010, s. 1245.

⁶¹ Yazır, a.g.e., I, 576-577.

⁶² Kara, Mustafa, “Fenâ”, *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 335.

⁶³ Hücûvî, a.g.e., s. 365-370.

⁶⁴ Attâr, a.g.e., s. 616.

narak kalbinin sürekli O'nu andığını, canını O'nun yoluna feda ettiğini söylemekte ve dolaylı olarak şu âyete işaret etmektedir: “Öyleyse, Beni anın ki Ben de sizi anayım!...”⁶⁵ el-Harakâni; “Ya Rab! Ben (bu dünyada istediğim kadar Senden söz edeceğim (Senin mükemmel bir Rab olduğunu her yerde anlatacağım), yarın (öbür dünyada Sen) ne istersen bana onu yap!”⁶⁶ derken de yaptığı duasıyla Yüce Allah'ı çok sevdiğini, O'nu zikrettiğini, zikretmeye devam edeceğini, ahirette O'ndan yardımını ve rahmetini esirgememesini talep etmektedir. Görüldüğü üzere o, bu sözleriyle Yüce Allah ile bağının çok sağlam olduğunu ve O'na samimi bir şekilde tevekkül ettiğini ortaya koymaktadır. el-Harakâni'nin kalbine gelen ilhamlara bu şekilde cevap verdiği, samimi duasıyla kalbindekileri dışarıya yansıttığı ve sözünün ulaştığı kimselerin de böyle bir bilince ulaşmalarını zımnen onlardan istediği ifade edilebilir.

el-Harakâni'den nakledilen şu anekdot da onun iç dünyasında Allah ile iribatının boyutu hakkında bize bilgi vermektedir. Nitekim yaşadığı o müteal hâlleri, yine müritlerine anlatan bizzat kendisidir. “Naklederler ki bir gece el-Harakâni namaz kılıyorken: ‘İşte Ebu'l-Hasan! İster misin sen de var olduğunı bildiğimiz (nefsanî ve süflî) şeyleri halka anlatalım da seni taşlasınlar!’ diye bir ses duyunca Şeyh (el-Harakâni) hemen: ‘İster misin ki, Sende var olarak bildiğim rahmeti ve gördüğüm keremi halka anlatayım da hiç kimse (artık) Sana secde etmesin’ diye karşılık vermiştir. Bunun üzerine bir avaz (hatiften bir ses) gelmiş ve: ‘Hayır ne sen onu yap, ne de Ben bunu!’”⁶⁷

Buradan anlaşılıyor ki el-Harakâni, sürekli nefis muhasebesi yapmakta⁶⁸ ve tefekküre⁶⁹ devam etmektedir. O, iç dünyasındaki konuşmaları bu şekilde dışa yansıtmakta ve civanmertlerini yetiştirirken böyle ifadelerle onları bilgilen-

⁶⁵ el-Bakara, 2/152.

⁶⁶ Attâr, a.g.e., s. 617.

⁶⁷ Attâr, a.g.e., s. 601.

⁶⁸ el-Harakâni'nin nefis tezkiyesine yaklaşımıyla ilgili bir çalışma için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu'l-Hasan el-Harakâni'nin Nefis Tezkiyesine Yaklaşımı”, Yayınlanmamış ilmî makale, *KAÜ Harakâni Dergisi*, Kars, s. 1-20.

⁶⁹ el-Harakâni'nin tefekküre verdiği önemi gösteren bir çalışma için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu'l-Hasan el-Harakâni'nin Tefekkür Anlayışı”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara, Turkey, Volume 8/8 Summer 2013, s. 2053-2071.

dirmektedir.⁷⁰ el-Harakânî, burada insanın tek kutuplu değil çift kutuplu olduğunu, hayır ve şer yapma kapasitesine aynı ölçüde sahip bulunduğunu,⁷¹ içinde hem şeytanî hem de Rahmanî bir sesin olduğunu talebelerine öğretmek istemiş olmalıdır.

Aynı şekilde onun şu sözü de kendi iç âleminde Yüce Allah ile ilişkisinin boyutu hakkında bir fikir vermektedir: “Yarın kıyâmet günü bana: ‘Ne getirdin?’ dediklerinde derim ki: ‘(Allah’ım!) Dünyadayken bana öyle bir köpek (nefis) verdin ki, bana ve kullarına saldırmaması için ne yapacağım hususunda aciz kalıp şaşırđım. Bana pislikle dolu bir tabiat (nefis, şeytânî ses) verdin, ben de bütün ömrümü onu temizlemekle (onu etkisiz hale getirmekle) geçirdim (ve ancak Sana arınmış bir nefis⁷² getirebildim)!”⁷³ Görüldüğü üzere el-Harakânî, Yüce Allah’a bağlılığını bu şekilde ifade etmekte, önemli olanın nefisle yapılan mücadeleyi kazanmak olduğunu çevresine bu tarz bir yöntemle anlatmaktadır.

el-Harakânî; “Allah’a giden yollar sayılamayacak kadar çok! Ne kadar kul varsa Allah’a giden yol o kadardır. Yürüdüğüm her yolda bir kavim gördüm. ‘Allah’ım! Beni öyle bir yola yönelt ki o yolda yalnızca ben olayım, bir de Sen!’ deyince önüme hüznün yolunu çıkardı ve (Allah): ‘Hüznün (yalnızlık) ağır bir yüküdür, halk onu çekmeye takat getiremez’ dedi”⁷⁴ derken de kendi iç dünyasında Allah ile konuşmasını yansıtmakta ve yalnızlığın kolay olmadığını, buna herkesin güç yetiremeyeceğini ifade etmektedir. Bununla birlikte el-Harakânî, kendisinin bunu başardığını ima etmekte, civanmertlerinden de başarmalarını isteyerek onları hem ikna hem de motive etmeye çalışmaktadır. Nitekim o; “Yüce Allah kismetlerini kullarının önüne koydu; herkes nasibini aldı, civan-

⁷⁰ el-Harakânî'nin insan yetiştirme yöntemi konusunda yapılmış bir çalışma için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, “Tasavvufî Düşüncede İnsan Yetiştirme Yöntemleri (Ebu'l-Hasan el-Harakânî Örneği)”, Yayınlanmamış ilmî makale, s. 1-20.

⁷¹ eş-Şems, 91/8.

⁷² el-Harakânî'nin nefsi tezkiye metoduyla ilgili bir çalışma için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Nefsi Tezkiye Metodu”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey, Volume 9/2 Winter, 2014, s. 1335-1359.

⁷³ Attâr, a.g.e., s. 638.

⁷⁴ Attâr, a.g.e., s. 611.

mertlerin nasibi hüznü oldu”⁷⁵ derken de bu dünyanın geçici güzelliklerine aldanmayan, sürekli tefekkür halinde bulunan civanmertlerin hüznü yükünü taşıyabilecek kapasiteye ulaşacaklarını, zira kendisinin bir civanmert olarak bunu başardığını söylemektedir.

el-Harakânî bir başka sefer ise şöyle demiştir: “Allah bize öyle bir ayak (manevî güç/hayal kurma gücü/astal bedenle seyahat etme gücü) vermiştir ki, bir adımda Arş’tan arzın dibine kadar gider ve arzın dibinden de Arş’a döneriz, sonra da hiçbir yere gitmediğimizi biliriz’ dedi. Allah’tan bir nidâ geldi: ‘Öyle adımları (sarsılmaz iman ve teslimiyeti, basiret ve feraseti, engin ufku) olan bir kimse nerelere varmış olur? (Hesap et! Ben böyle bir kulu sever ve onu takdir ederim)’ Ben de dedim ki: ‘Uzun sefer de biziz, kısa sefer de; nice zamandan beri kendi peşimde (gidiyor, kendimi tanımaya çalışıyorum ve yine kendi çevremde) dolaşıyorum!”⁷⁶ el-Harakânî’nin diğer sözleriyle bu sözünü birlikte değerlendirdiğimizde civanmertlerini eğitmek amacıyla, “meğer aradığım Rabbim bana şah damarımdan daha yakınmış,⁷⁷ kendini bilen Rabbini bilirmiş”⁷⁸ demek istediğini ve O’nu uzakta aramamaları gerektiğini bu şekilde söylemeye çalıştığı ifade edilebilir. Görüldüğü üzere o, mezkûr sözünde de Yüce Allah’tan kalbine gelen bir ilhamdan söz etmektedir.

el-Harakânî, Yüce Allah ile irtibatını ve O’nun kendisine ilhamlarını şu şekilde açıklamaktadır: “İlâhî! Bana söylediklerini (kalbime gelen nidayı/ilhamları) halka (çevremdekilere) anlatıyorum, bana ihsan ettiklerini (güzel fikir ve düşünceleri) Senin halkına (kullarına) veriyorum!”⁷⁹ el-Harakânî, İslâm’ı temsil ve tebliğ etmeye devam ettiğini,⁸⁰ öğrendiği ve yaşadığı tüm

⁷⁵ Attâr, a.g.e., s. 634; Çiftçi, a.g.e., s. 46.

⁷⁶ Attâr, a.g.e., s. 602.

⁷⁷ el-Kâf, 50/16.

⁷⁸ “Kendini bilen Rabb’ini bilir” kelâm-ı kibarıyla ilgili yapılmış bir çalışma için bkz. Açıklık, Yusuf, “Nefsini Bilen Rabb’ini Bilir” Hadis mi?, Kelâm-ı Kibar mı?”, *SDÜİFD*, Isparta, 1998, Sayı: 5, s. 173-200.

⁷⁹ Attâr, a.g.e., s. 615.

⁸⁰ el-Harakânî’nin amacı, tüm insanlığa İslâm’ı temsil ve tebliğ etmek olup onun sahip olduğu cihat ruhuyla alakalı bir çalışma için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, “Şehit Ebu’l-Hasan el-Harakânî’den Sarıkamış Şehitlerine İslâm’ın Cihat Ruhı”, Yayınlanmamış ilmi makale, s. 4-7.

güzellikleri insanlarla paylaştığını bu şekilde ifade etmektedir. Nitekim o; “Allah’tan kalbime (bir) nida geldi ki (Yüce Allah şöyle diyor): ‘Halk (Müslümanlar) cenneti istiyor ama (daha tam anlamıyla) iman nimetinin şükrünü yerine getirmiş değiller, yine de Benden başka bir şey talep ediyorlar!’”⁸¹ derken de insanların akıllarını gereği şekilde kullanmadıkları zaman, tembel kimseler gibi hak etmedikleri şeyleri talep ettiklerini söylemekte ve iman nimetinin şükrünü yerine getirmekten aciz kimselerin haksız isteklerini yadırgamaktadır. Görüldüğü üzere el-Harakânî, burada da kalbine gelen bir ilhamdan söz ederek etrafına çarpıcı ve öğretici mesajlar vermektedir.

el-Harakânî şöyle demiştir: “(Bir gün içimden şöyle) dedim: ‘Allah’ım! Bana Sen gereksin.’ Gizlice duydum. ‘Eğer Beni istiyorsan temiz ol (dünyevî kirlerden uzaklaş, kalbini tüm kötülüklerden arındır, manevî enginliğe ve derinliğe ulaş) ki, Ben temizim. (Sen de Benim gibi ol. Esasen Benim övgüye hiç ihtiyacım yok. Öyleyse sen de) insanlara (onların övgü, takdir ve alkışlarına) ihtiyaç duyma, çünkü Ben onlara ihtiyaç duymamaktayım.’”⁸² el-Harakânî, bu sözlerle kalbi günah kirlerinden arındırmaya, insanlardan hiçbir beklenti içinde olmamaya, yapılan amellerin karşılığını sadece Allah’tan istemeye dikkat çekmekte, bunu yaparken de yine kalbine gelen ilhamı çevresiyle paylaşmakta ve civanmertlerini uyarmaktadır.

Bir keresinde el-Harakânî, kendi iç dünyasında Allah ile bağının nasıl olduğunu, “sırrıma nida edildi” diyerek çevresine anlatmıştır. Nitekim onun bu anlattıkları, talebeleri vasıtasıyla değişik yerlerde zikredilmiş, nihayet onun sözlerinin bir kısmı “*Tezkiratü'l-Evliyâ*” adlı eserde yerini alarak bize kadar ulaşmıştır. “*Nakledildiğine göre bir gün el-Harakânî ferah bir haldeyken (neşeli bir anında) bazı sözler söylemişti. Bunun üzerine, ‘Ey Ebu'l-Hasan! Ölümünden korkmuyor musun? (da böyle gülüyorsun ve sevinçlisin?)’ diye sırrına (bir) nida geldi. ‘İlâhî! Bir kardeşim var, devamlı olarak ölümden korkar durur, ama ben korkmuyorum (diye kendi kendine)’ dedi. Yine (sırrına bir) nida geldi: ‘İlk gece Münkir ve Nekir’den korkar mısın?’ (O da:) ‘Ağzında yalnızca dört diş kalmış (ihtiyar) bir deve çan sesinden (sefere çıkmaktan veya kesilmekten) korkmaz!*

⁸¹ Attâr, a.g.e., s. 611.

⁸² el-Harakânî, *Nûru'l-Ulûm ve Münâcât'ı*, (Çeviri-Açıklama-Metin), Haz.: Hasan Çiftçi, Şehit Ebü'l-Hasan Harakânî Derneği Yay., Ankara, 2004, s. 246.

(Ben zaten öleceğime bütün kalbimle inanıyorum ve buna hazırım)' dedi. Yine (sırrına bir) ses geldi: 'Kıyâmetten ve oradaki meşakkatlerden korkuyor musun?' (Bunun üzerine el-Harakânî sırrına gelen o sese yine şöyle cevap verdi.) 'Şöyle düşünüyorum: Yarın kıyâmet günü beni topraktan çıkardığın ve halkı Arasat'ta huzuruna topladığın an, ben orada kendi Ebû'l-Hasan'lık gömleğimi baştan çıkarıp atacağım, vahdâniyet ummanına dalacağım, ta ki her şey Bir olsun (ben Sen de fâni olayım), Ebû'l-Hasan diye biri kalmasın. Korkma müvekkili ve recâ müjdecisi (cehennem korkusu ve cennet arzusu) üzerimde etkili olmasın! (Bütün bunlar) beni İlâhî yüzü (Senin cemalini) görmekten alıkoymasın!'⁸³

Onun bu sözünden de anlaşılacağı üzere el-Harakânî, kendi iç konuşmalarını/düşüncelerini bu tür bir yöntemle çevresindekilere aktararak fenâ ve bekâ hakkında önemli bilgiler vermiştir. Nitekim Ebû Sa'îd el-Harrâz'ın (ö. 277/890) da ifade ettiği üzere "fenâ, kulun kulluğunu görmekten fâni olması, bekâ ise İlâhî tecellileri temaşa etmekle bâki olması"dır.⁸⁴ Kulluğu görmek demek, yapılan ibâdetleri kendine nispet etmek ve onlara güvenmek demektir.⁸⁵ Sûfiler, bu tavrın kişinin rûhî gelişmesini engelleyen bir durum olduğu kanaatindedirler. Dolayısıyla kul, kendi fiil ve davranışlarını görmediği zaman gerçek kul olma noktasına ulaşmış demektir.⁸⁶ İşte el-Harakânî, tüm bu noktaları aşarak gerçek bir kul olmayı başarmış, ama bunu başardığını doğrudan söylemek yerine, sırrına nida olunan ilhamlardan söz ederek çevresine anlatmayı tercih etmiş olmalıdır. İyi bir eğitimci olan el-Harakânî'nin bu metodu zaman zaman kullandığı söylenebilir.

el-Harakânî bir başka sefer şunları söylemiştir: "Yüzümü Allah'a döndürüp: 'Beni Sana yalnızca bir tek kişi davet etmiştir ve bu da Hz. Mustafa'dır. Onu istisna ettik mi (bundan sonra artık) yer ve gök halkını Sana ben davet

⁸³ Attâr, a.g.e., s. 601.

⁸⁴ Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk, *et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 1979, s. 186.

⁸⁵ el-Harakânî'nin ibâdet anlayışıyla ilgili bkz. Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sünnet Anlayışı", *Hikmet Yurdu*, Yıl: 7, C: 7, Sayı: 13, Ocak-Haziran 2014/1, s. 112-113.

⁸⁶ Kara, "Fenâ", XII, 333-334.

etmiş bulunmaktayım (ben onun getirdiği İslâm sayesinde Senin rızanı kazanmak için tüm insanlığı Sana davet etmeye devam ediyorum!) dedim. İşte bu Şeriat'ın ispatıyla (Kitap ve Sünnet'e dayanarak içinde bulunduğum) hakikatin beyan edilmesidir.”⁸⁷ el-Harakâni, bu sözyle Hz. Peygamber'e saygı ve bağlılığını ifade etmekle beraber Yüce Allah'a yaptığı duayı/iç konuşmasını anlatarak çevresine bir mesaj vermekte ve insanları İslâm'a davet etme görevinin önemine bir kez daha dikkat çekmektedir.

el-Harakâni, ömrü boyunca kendisine Bâyezîd gibi keşf ehli büyük bir Türk-İslâm âlimini⁸⁸ rol model almıştır.⁸⁹ Nitekim Bâyezîd riyaya ve insanlar bilsin diye yapılan şeylere karşı olmuş, içindeki zünnarı (şirk duygusunu) yok etmek için uğraşmış⁹⁰ ve bu konuda nefsinin kötü duygularını yenmeyi başarmıştır.⁹¹ el-Harakâni'nin de tıpkı şeyhi gibi Yüce Allah'a derinden ve çok büyük bir saygıyla bağlı olduğu şu sözünden anlaşılmaktadır: “Allah önüme öyle bir sefer çıkardı ki, bu seferde çölleri, dağları, tepeleri, ırmakları, inişleri, yokuşları, korkuları, ümitleri, gemileri, denizleri geçtim (aştım). Tırnak ve saçtan, ayak parmağıma kadar her şeyi (tüm maddî varlığımı) geride bıraktım. Ondan sonra bildim ki, (daha tam kâmil bir) Müslüman değilim. Dedim: ‘Ey Allah’ım! Halkın (insanların) nazarında Müslümanım ve Senin nazarında zünnar (şirk) sahibi biriyim; Senin nazarında da (gerçek bir) Müslüman olmam için zünnarımı kes! (Öyle ki, Senden başkasına muhtaç olmayayım; kalbimdeki her türlü kötü duyguyu kaldır; beni arındır; dünya sevgisini kalbimden al ki, Sana hiçbir şeyi asla ortak koşmayayım!’)”⁹² el-Harakâni'nin bu sözünden de

⁸⁷ Attâr, a.g.e., s. 615.

⁸⁸ Max Horten ve Richard Hartman gibi şarkiyatçılar, İbrahim b. Edhem (ö. 161/777), Şakik Belhî (ö. 194/809) ve Bâyezîd gibi sûfilerin Türk asıllı olduklarını söylemektedirler. Bkz. Öngören, Reşat, “Tasavvuf”, *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 124.

⁸⁹ Attâr, a.g.e., s. 612.

⁹⁰ Attâr, Ferîdüddin, *Tezkiratü'l-Evliyâ*, (Nşr.: R. Nicholson), Dunyâ-yı Kitâb, Tahran, 1370 hş., II, 142'den naklen Çiftçi, a.g.e., s. 164.

⁹¹ Bâyezîd, ancak 35 senenin sonunda nefsini yenmeyi başardığını bundan sonra keşfinin açıldığını söylemiştir. Bkz. Kuşeyrî, Ebû Kâsım Abdülkerim b. Havâzin, *er-Risâle (Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi)*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 1991, s. 235-236.

⁹² Attâr, a.g.e., s. 605.

anlaşılacağı üzere o, mürşidi Bâyezîd gibi Hakk'ın dışında herhangi bir şeye iltifat etmeyi şirk olarak görmüştür. Kalbinde Allah'tan başka bir şeyin sevgisinin olmamasını istemiştir. Zira ona göre kalp, hâlâ başka şeylere meylediyorsa o kalbe Hak tecelli etmez. Ve öyle bir kalp daima şirk tehdidi altındadır. Çünkü Yüce Allah'ın dışında kalan şeylere iltifat etmek kulu Allah'a yönelmekten alıkoyar. Kul, O'nun dışındaki her şeyden yüz çevirirse, kalbi nurlarla dolar; dünyayı ve içindekileri önemsemeyip onlara karşı ilgisiz kalır. Dolayısıyla el-Harakânî'nin bu sözünden de Yüce Allah ile güçlü bir iletişime sahip olduğu anlaşılmaktadır.

el-Harakânî; "O'nun varlığına baktım, bana benim yokluğumu (fakrımı, hiçliğimi) gösterdi. Kendi yokluğuma (sınırlılığımı ve acziyetime) baktım, bana kendi varlığını (büyüklüğünü, sınırsızlığını, eşsizliğini) gösterdi. Bu halde üzüntü içinde kaldım. Derken hâlâ var olan (ve bu duygu ve düşünceler içinde bulunan) kalb(im)e Hak'tan: 'Varlığımı ikrar et!' diye nida (ilham) geldi. O zaman dedim ki: '(Allah'ım!) Senden başka Senin varlığını kim ikrar edebilir? (Sen) 'Allah ikrar etti, kendisinden başka ilah olmadığını'⁹³ dememiş miydin?"⁹⁴ derken de Yüce Allah'tan kalbine gelen ilhamdan söz etmekte, civanmertlerine Yüce Allah ile kuracakları bağın sağlam, sarsılmaz ve kopmaz bir bağ olması gerektiğini öğretmeye çalışmaktadır. Onun bu tavsiyesi Cüneyd-i Bağdâdî'nin; "Bir kere hastalanmış ve Allah'tan afiyet vermesini niyaz etmişim. Allah sırrımda bana: 'Benimle nefsinin arasına girme' diye hitap etti"⁹⁵ sözüne benzemektedir. Görüldüğü üzere Cüneyd de sırrına gelen ilhamdan bahsederek çevresindekilere Allah ile güçlü bir iletişime sahip olmaları ve O'na tam anlamıyla teslim olup bağlanmaları yönünde bir uyarıda bulunmaktadır.

Öte yandan el-Harakânî; "Allah kalbime seslendi: 'Kulum sana ne lazımdır? İşte!' Ben de dedim ki: 'Allah'ım! Senin varlığın yetmez mi ki, başka bir şey isteyeyim?'"⁹⁶ derken de kalbine gelen ilhama atıfta bulunarak esas hedefin

⁹³ el-Âl-i İmrân, 3/18.

⁹⁴ Attâr, a.g.e., s. 609.

⁹⁵ Kelâbâzî, a.g.e., s. 213.

⁹⁶ Ebu'l-Hasan Harakânî, *Nûru'l-Ulûm*, Haz.: Şenol Kantarcı, Ankara, 1997, s. 47; el-Harakânî, *Nûru'l-Ulûm*, Haz.: Çiftçi, s. 245.

Rabbini sevgisini, rızasını ve hoşnutluğunu kazanmak⁹⁷ olduğunu söylemeye çalışmaktadır. Yine o; “Allah’ım! Ben Senden Seninle (Senin verdiği ruh sayesinde, Sana olan iman ve teslimiyetle) güçlüyüm. Benim olan şey (o ruh) Sensin ve Sen Bâkîsin. Ve Senin olan şey (yani bendeki o ruh) öyle bir zaman olur ki kalmaz (yani ben de Sen de fâni olurum)”⁹⁸ derken de gerçek bir Allah aşkının/sevgisinin nasıl olması gerektiğini ortaya koymaktadır.

el-Harakânî; “Sırrıma: ‘İman nedir?’ diye nida olundu. Ben de: ‘Ya ilâhî! Bana verdiği iman tamdır!’ dedim. Bunun üzerine: ‘Sen bizsin, biz de seniz’ diye bir nida geldi. Oysa biz: ‘Sen ilahsın biz ise aciz kul’ diyoruz değil mi?”⁹⁹ diyerek civanmertlerini tam teslimiyet konusunda bilgilendirmektedir. el-Harakânî, her zaman Yüce Allah’ı tüm ruhunda hissetmekte, O’ndan bir ruh taşıdığını, O’nun sıfatlarıyla bütünleştiğini, baktığı her şeyde O’nun izlerini gördüğünü bu sözüyle ortaya koymaktadır. O, bu ifadeyle Yaratanın büyüklüğünün¹⁰⁰ farkında olduğunu, O’ndan geldiğini ve yine O’na döneceğini ifade etmekte, bunu yaparken de “sırrına nida olduğunu” söyleyerek kalbine gelen ilhama atıfta bulunmakta ve takipçilerine vermek istediği mesajı böyle bir yöntemle ulaştırmaktadır.

el-Harakânî: “Semadan nida geldi: ‘Ey kulum! Senin aradığın (yol) baştan yok, sonradan nasıl bulunabilir? Bu, Allah’tan Allah’a olan bir yoldur, (Allah’ı bulup tam anlamıyla O’na teslim olmayan, O’ndan bir ruh taşıdığını bilmeyen bir) kul onu bulamaz ki!”¹⁰¹ demiştir. Kanaatimizce onun bu sözü şöyle şerh edilebilir: “Gerçek anlamda Yüce Allah’a kul olmayan, Allah’tan geldiğini ve yine O’na döneceğini idrak etmeyen birisi O’na yol bulamaz. Allah’tan geldiğini ve yine O’na döneceğini bilen, bütün hücrelerinde O’nu hisseden kimse ise Allah’ı ve O’na giden yolları bulur. Bu ise, Allah’tan yine Allah’a (O’ndan

⁹⁷ “...Allah’ın rızası ise, bunların hepsinden daha büyüktür. İşte bu en büyük mutluluk ve başarıdır.” et-Tevbe, 9/72.

⁹⁸ Harakânî, *Nûru’l-Ulûm*, Haz.: Kantarcı, s. 47.

⁹⁹ Attâr, a.g.e., s. 602.

¹⁰⁰ Bütün varlıklar O’nu tesbih etmektedir. Bkz. el-Hicr, 15/98; el-İsrâ, 17/44; el-Ahzâb, 33/42; el-Vâkıa, 56/74; el-Hadîd, 57/1; el-Haşr, 59/1, 24; es-Saff, 61/1; el-Cuma, 62/1; et-Tegâbûn, 64 /1.

¹⁰¹ Attâr, a.g.e., s. 620.

bir ruh taşıdığını bilen kâmil mümin kula) bir yoldur. Bu sayede Allah ile kâmil mümin arasındaki irtibat tamamlanmış olur.” Görüldüğü üzere el-Harakânî, Yüce Allah’tan geldiğini bilmenin ve buna inanmanın çok önemli olduğuna dikkat çekmekte ve bunu ifade ederken de yine Yüce Allah’tan kalbine gelen ilhama atıfta bulunmaktadır.

el-Harakânî şöyle söylemiştir: “Yaratılmışlara (meleklerle, bazı Allah dostlarına, eşyaya) kendimi ifşa ettim ve bütün varlıklar Allah’a yakardı: ‘Bunun taşıdığından daha ağır bir yük görmedik’ ve sevgilim (Allah bana) dedi: ‘Benim yükümü (emanet/İslâm’ı tebliğ/derin sorumluluk bilinci) taşıyan benim tarafımdan yüceltilmiş ve desteklenmiş olduğundan minnettarlık dışında nazara verilmezler.” el-Harakânî, Yüce Allah’ın elçilerine ve iman edenlere hem bu dünyada hem ahirette destek olacağını ve onlara yardım edeceğini haber veren âyetin¹⁰² farkında olarak bu sözü söylemiş olmalıdır. O, bunu ifade ederken Yüce Allah’tan kalbine gelen ilhama işaret etmiş ve mesajını böyle bir metotla vermiştir.

Özetle, el-Harakânî’yi değerli ve vazgeçilmez yapan şeyin ona kılavuzluk eden Kur’ân ve Sünnet’e olan vukûfiyeti ve eğitim-öğretim esnasında kullandığı bu tür yöntemler olduğu söylenebilir.

II. Mânevî Âlemde Hz. Peygamber İle Aralarında Geçen Diyaloglar

el-Harakânî, Yüce Allah’tan kalbine gelen ilhamların yanı sıra, zaman zaman da metafizik âlemde Hz. Peygamber ile aralarında geçen konuşmaları aktarmış ve sohbetlerinde civanmertlerini bilgilendirmiştir.

el-Harakânî şöyle söylemiştir: “Hak Teâlâ (dünyadayken son din İslâm’ı yaşayan ve Hz. Muhammed’e gerçek anlamda ümmet olan) herkesi (mahşer meydanında Hz. Peygamber’in) önüne katar. (Hz. Muhammed dönüp bana) der ki: ‘İstersen ben de senin önünde yer alayım (sen arkadan gel),’ Derim ki: ‘Ya Rasûlellah! Ben dünya yurdunda iken sana tabiydim. Burada da sana uyarım (senin gösterdiğin yoldan giderim. Bizim önderimiz sensin.)’ Bunun üzerine nurdan bir sergi serdirilir. Ebû Hasan ve onun yamalı elbiseli yoldaşla-

¹⁰² el-Mümin, 40/51.

rı (fakir civanmertler) bu sergi üzerinde toplanır. Bununla Mustafa'nın gözü aydınlanır (Hz. Muhammed bu duruma çok sevinir, kendisinden asırlar sonra gelen ve Sahâbe gibi bir hayat yaşayan ümmetinden bu insanları görünce gözlerinin içi güler). Kıyâmetteki bütün ahali (mahşer meydanında toplanmış tüm insanlar) şaşkınlık içinde kalır, azap melekleri oradan geçip: 'Bunlar öyle bir kavimdir ki, onlardan bizim için hiçbir renk yoktur (bizim bunlarla işimiz olmaz, zira bunlara korku ve hüznün yoktur)' diye(rek) dönerler."¹⁰³ el-Harakâni, bu sözünü Hz. Peygamber'in ümmetinden ve ona bağlı olduğunu, kıyâmet gününde de onun gösterdiği yoldan gideceğini belirtmekte ve ona olan saygısını bir kez daha ortaya koymaktadır. O, civanmertlerini motive edip cesaretlendirmekte, Hz. Peygamber'in ümmetinden olmaları sebebiyle ahirette çok büyük mükâfata nail olacakları müjdesini onlara bu şekilde vermektedir, denilebilir.

Ancak el-Harakâni'nin Hz. Peygamber'den daha üstünmüş gibi algılanmasına neden olabilecek, Hz. Peygamber'in söylediğini belirttiği, "*İstersen ben de senin önünde yer alayım*" sözünün doğru anlaşılması gerekir. Zira kendisiyle ilgili böyle bir çalışmada mezkûr ifadeye açıklık getirilmesi gerekir. Nitekim ilerleyen yıllarda el-Harakâni'nin bu sözünü yanlış anlayarak onu ve İslâm'ı farklı tanıtmaya çalışanlar çıkabilir. Dolayısıyla yanlış anlaşılma ihtimali yüksek böyle bir sözü onun neden söylemiş olabileceği üzerinde tefekkür etmek, diğer sözlerini de dikkate alarak söz konusu ifadeyi değerlendirmek ve bir kanaat izhar etmek icap eder. Zira asırlar önce söylenmiş bu sözü görmezlikten gelmek doğru değildir. Çünkü bu İslâm mütefekkiri sıradan bir insan değildir ve buna benzer başka iddialı sözleri de vardır. Dolayısıyla böyle tahkik ehli bir mutasavvıfın Hz. Peygamber'e bağlılığını ifade etmesine rağmen, nasıl oluyor da böyle şeyler söyleyebildiğini sorabilecek kimselere ikna edici cevaplar verilmesi gerekir. Kanaatimizce el-Harakâni bu ifadeyle, "Hz. Peygamber'in kendisini ve talebelerini böyle demek suretiyle onurlandırdığını, bu nedenle kendilerinin de onun yolunda kararlılıkla yürümeye devam etmeleri gerektiğini" civanmertlerine "böyle bir yöntemle" anlatmaya çalışmış olmalıdır. Yoksa kıyâmet günü el-Harakâni'nin Hz. Peygamber'den daha üstün bir konumda olduğunu söylemesi veya böyle bir iddiada bulunması söz konusu

¹⁰³ Attâr, a.g.e., s. 613-614.

değildir.¹⁰⁴ Zira el-Harakâni'nin bizzat kendisi bir başka yerde, "Kâmil insan kimdir?" sorusunu cevaplariken şöyle demiştir: *'Mustafa (s.a.v.) istisna edilirse, er (hakiki mümin) odur ki, onu burada (bu dünyada) kimse bulamaz. Oysa mahlûk olduğun sürece (bu dünyaya kapıldığın ve dünya için çalıştığın sürece) seni herkes bulur. Yani halk âleminden (dünyaya değer verenlerden) değil, emir âleminden (ahiret için, Yüce Allah'ın rızasını kazanmak için çalışanlardan) ol (bu dünyanın geçici güzelliklerine takılıp kalma! Ahiret hayatında Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya odaklan!)*¹⁰⁵ Görüldüğü üzere onun bu sözünden Hz. Peygamber'in üstünlüğünü kabul ettiği ve ona son derece saygı duyduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla onun ahiret günü Hz. Peygamber'den mertebe olarak daha ileride olduğunu söylemesi mevzu bahis değildir. O, bu ifadeyle tıpkı Yüce Allah'tan kalbine gelen ilhamlardan bahsederken yaptığı gibi, talebelerini eğitmeyi ve onlara ümit aşılarmayı amaçlamış, bunu yaparken de böyle bir yöntemi tercih etmiştir, denilebilir.

Diğer taraftan nakledilen şu anekdot da onun Hz. Peygamber ile arasındaki irtibatın derecesini ve samimiyetini göstermesi bakımından oldukça önemlidir: *"Nakledildiğine göre (hadisle iştigal eden) bir imam Irak'ta hadis dinliyor (okuyor, öğreniyor ve öğretiyordu.) Şeyh (el-Harakâni): (O imamın aktardığı bazı hadislerin Hz. Peygamber'e ait olmadığını anladığı an bu imama tepki göstererek) 'Burada isnâdı daha âli olan biri yok mu?' diye (bir soru) sordu. İmam: 'Öyle biri yok' dedi. Şeyh (el-Harakâni): Ben (önceden batîni ilimlerde) ümmî (bu konulara yabancı, bilgisi yetersiz) bir adam(d)ım. (Ancak) Yüce Allah bana neyi verdiyse minnet etmedi (hiçbir karşılık beklemedi) ve kendi ilmini (O'nu ve İslâm'ı daha iyi tanımam ve tanıtılabilmem için çok yoğun çabalarım sonucunda kalbime gelen ilhamı/manevî işaretleri) de bana verdi ve (ancak) bunu minnet etti (yani ben edindiğim bu bilgilerime ve ulaştığım makamlara baktığımda gördüğüm bazı yanlışları söylememem; işin doğrusunu söylemem gerekir. Dolayısıyla burada Hz. Muhammed'e atfen söylenen bazı hadisler ona ait değildir)' dedi. İmam: 'Ey Şeyh! Sen kimden (hangi hocadan) duyuyor ve hadis belliyorsun?(da böyle konuşuyorsun, senin*

¹⁰⁴ Konuyla ilgili bkz. Seyhan, "Ebu'l-Hasan el-Harakâni'nin Sünnete Bağlılığı ve Hadis Anlayışı", s. 556-560.

¹⁰⁵ Attâr, a.g.e., s. 621.

hadis hocan kim?') diye sorunca Şeyh: 'Rasul'den (hadis dinliyorum)' dedi. Ama bu söz adamın (imamın) hoşuna gitmedi, onu(n bu sözünü) kabul etmedi. (Hadisle meşgul olan imamın o) gece rüyasında gördüğü büyük Zat (s.a.v.) kendisine: 'Civanmertler doğru(yu) söylerler' dedi. Ertesi gün adam (imam) gelip hadis okuma (ve okutma) işine (tekrar) başladı. Öyle bir yere geldi ki (o an hadis meclisinde hazır bulunan) Şeyh (el-Harakâni): 'Bu Peygamber'in hadisi değildir' dedi. İmam: 'Nerden ve neyle biliyorsun?' diye sorunca Şeyh: 'Sen hadis okumaya başladığın an (manevî âlemde batinın da batinına nüfuz etmem ve aşkın derecelere ulaşmam nedeniyle) benim iki gözüm Hz. Peygamber'in iki kaşı üzerindeydi. (Onu müşâhede ediyordum, o) kaşlarını çatınca bu hadisin ona ait olmadığı bana malum oldu' diye karşılık verdi.'¹⁰⁶

Bize ulaşan bu bilgilerden el-Harakâni'nin Hz. Peygamber'in yanlış tanıtılmasına ve ona ait olmayan bir hadisin onun sözüymüş gibi nakledilmesine rıza göstermediği anlaşılmaktadır. Elbette hadis usûlü kriterlerine göre böyle bir yöntemle hadis rivayet etmek veya nakledilen bir hadisin sıhhat derecesini tespit etmek söz konusu değildir. Ancak sûfilerinin genelinin yaptığı üzere el-Harakâni de keşf, rüya ve ilham yolu ile hadis rivâyetine sıcak bakmış¹⁰⁷ ve

¹⁰⁶ Attâr, a.g.e., s. 595.

¹⁰⁷ Mesela Ebû Tâlib el-Mekki de keşf, rüya ve ilham yoluyla hadisleri tashih etme metodunu benimseyenlerdendir. Bkz. Saklan, Bilal, Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), SÜSBE, Konya, 1989, s. 124. Felsefi tasavvufun başlıca temsilcilerinden olan İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) de keşf yoluyla hadis rivâyetini kabul etmekte ve savunmaktadır. Bkz. Kılıç, M. Erol, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 511. Günümüz hadis araştırmacılarından Enbiya Yıldırım ise el-Beyhakî ve es-Suyûtî gibi sûfi meşrep bazı hadisçilerin keşf ve rüya yoluyla gelen "ahlâkî boyutlu rivâyetleri" eserlerine aldıklarını kaydetmektedir. Bkz. Yıldırım, Enbiya, "Beyhakî ve Hadis Rivâyetinde Rüya Verdiği Değer", *CÜİFD*, Sivas, 2001, C. 5, Sayı: 1, s. 189. Bununla birlikte mutasavvıfların savundukları bu görüş, hadis âlimleri tarafından şiddetle reddedilmiş ve keşfe dayanılarak bir hadisin Hz. Peygamber'e ait olup olmadığını tespit etmenin mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Bkz. Aydınlı, Abdullah, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, Sehâ Neşriyat, İstanbul, 1986, s. 88-92; Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yay., Ankara, 2000, s. 40-49. Kırbaçoğlu ise keşf, ilham ve rüya yoluyla Hz. Peygamber'den hadis alınabileceğini söylemenin salt bir iddiadan öte bir anlam

yukarıda görüldüğü üzere keşf yoluyla bir hadisin Hz. Peygamber'e ait olmadığını tespit etmiştir. Nitekim ona göre keşf, Yüce Allah'ın kâmil mümin kulun kalbinde meydana getirdiği bilgi olup, sâlih kul bu bilgiyle başkalarına kapalı olan hususları bilebilir. el-Harakânî, kanaatimizce bu tavrıyla çevresine önemli bir mesaj vermekte ve Hz. Peygamber ile aralarındaki manevî irtibatın nasıl olması gerektiği yönünde civanmertlerini bilgilendirmektedir. Nitekim o, bu ifadesiyle manevî âlemde Hz. Peygamber'i müşâhede ederek onun kaşını çatmasına anlam verebilecek metafizik bir derinliğe ulaştığını ve onunla bağının çok kuvvetli olduğunu ima etmektedir, denilebilir.

el-Harakânî şöyle demiştir: “Cennete giden Rasul (s.a.v.) burada çok sayıdaki halkı görünce, ‘İlâhî! Bunlar buraya neyle geldiler?’ der. (Yüce Allah) cevaben der ki: ‘Rahmet sayesinde, çünkü Allah’ın rahmetine dâhil olan herkes buraya girer.’ (el-Harakânî sözlerine şöyle devam eder): ‘Civanmertler Allah’a dâhil olduklarından Allah onları öyle bir yola yöneltir ki, o yolda halk yoktur. Fütüvvet ehli cennete giden yolda değil, Allah’a giden yolda (O’nun mağfiretini ve rızasını kazanma derdinde)dir.”¹⁰⁸ el-Harakânî, Hz. Peygamber ile Yüce Allah arasında geçen diyalogu aktardıktan sonra, talebelerine Yüce Allah’ın rahmetini hak edecek davranışlar yapmalarını, önemli olanın cennet arzusu ya da cehennem korkusu olmadığını, aksine Yüce Allah’ın bağışlaması ve O’nun hoşnutluğunu kazanmak¹⁰⁹ olduğunu anlatmaya çalışmaktadır, denilebilir.

taşımayacağı kanaatindedir. Bkz. Kırbaşoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet, Eleştirel Bir Yaklaşım*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1999, s. 87-88. Keşf, ilham ve rüya yoluyla Hz. Peygamber’den hadis nakletmek veya keşfe dayanılarak bir hadisin Hz. Peygamber’e aidiyetini tespit etmek, her ne kadar sûfiler tarafından savunulsa da hadis âlimleri tarafından kesinlikle kabul edilmemektedir. Zira böyle bir yöntem istismara açıktır ve son derece sakıncalı ve tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Dolayısıyla bu konuda hadis âlimlerinin haklı oldukları ve uyarılarının doğru ve yerinde olduğu ifade edilebilir.

¹⁰⁸ Attâr, a.g.e., s. 623.

¹⁰⁹ Yüce Allah’ın rızasını kazanmakla ilgili âyetler için bkz. el-Âl-i İmrân, 3/157; el-Hadîd, 57/20. Ayrıca bkz. el-Bakara, 2/207; el-Âl-i İmrân, 3/15; el-Mâide, 5/16; et-Tevbe, 9/72; er-Râd, 13/22-24; el-Kehf, 18/28; er-Rûm, 30/39; el-Haşr, 59/8; el-İnsân, 76/9-10; el-Leyl, 92/19-21.

Diğer taraftan el-Harakâni, Kur'ân'da Yüce Allah'ın insana teklif ettiği ve insanın da kabul ettiği “emanet”in,¹¹⁰ “aklı, doğru ve yerinde kullanarak Allah'ı bilme, O'nun yüceliğini idrak etme ve O'nun rızasını kazanma fırsatı”¹¹¹ olduğunu anladıktan sonra olsa gerek şunları söylemiştir: “Allah Teâlâ'nın bir avuç toprak ve sudan ibaret olan bir mahlûka, (yani) bana (benim gibi sınırlı ve aciz bir varlığa) yaptığı kadar iyilik yapacağını kesinlikle bilmezdim. Mustafa'dan sonra bu lütuf bana (da) geldi. Yakinen (bütün kalbimle) biliyorum ki, (aklı selimle ve fitrata uygun hareket ederek) O'na iman etmek şarttır ve (ulaştığım seviyede) bu benim için (artık) gözle görülen bir gerçektir. Başka bir şeye hacet yoktur!”¹¹²

el-Harakâni, “her işin başının Yüce Allah'a iman ve O'na tam anlamıyla teslimiyet, O'nun verdiği sayısız nimetlere sonsuz şükretmek ve O'nun rızasını kazanma şansını doğru değerlendirmek” olduğunu söylerken böyle bir seviyeye derin ve sağlıklı bir tefekkürle ve İslâm'a uygun bir yaşam tarzı ile ulaştığını ifade etmektedir. Görüldüğü üzere el-Harakâni, batinın da batınına nüfuz etmesi¹¹³ ve yaşadığı metafizik duygular nedeniyle böyle bir ilâhî lütfun Hz. Peygamber'den sonra kendine de geldiğini belirtmektedir. O, bunu yaparken yine aynı metodu kullanmakta, civanmertlerini sırât-ı müstakim üzere olmaları konusunda cesaretlendirmekte ve onlara İslâm'a bağlılık ve adanmışlık ruhu aşılacaktır. Kısaca, el-Harakâni ulaştığı manevî derecelerden bahsederken kendi iç konuşmalarını dışa yansıtmakta ve zaman zaman mesajını çevresindekilere böyle bir yöntemle vermektedir, denilebilir.

el-Harakâni bir başka sefer ise şöyle demiştir: “Ben oradan (Allah'tan) gelmişim ve yine oraya döneceğimi de delil (âyet ve hadislerle) ve haberle (kalbi-me gelen ilhamla) bilmekteyim. (Ben: ‘Ya Muhammed!) Sana¹¹⁴ sormuyorum’

¹¹⁰ el-Ahzâb, 33/72.

¹¹¹ Bu konudaki bir değerlendirme için bkz. Seyhan, “Ebu'l-Hasan el-Harakâni'de Kur'an Kültürünün Yansımaları”, s. 646-647.

¹¹² Attâr, a.g.e., s. 607-608.

¹¹³ el-Harakâni, batinî ilimlerde zirveye ulaştığını ve batinın batınına nüfuz ettiğini bizzat kendisi söylemektedir. Bkz. Attâr, a.g.e., s. 622. Ayrıca bkz. Çiftçi, a.g.e., s. 45.

¹¹⁴ Uludağ'ın yaptığı tercümede “seni” ifadesi geçmektedir. Kanaatimizce “sana” olmalıdır.

deyince Hak'tan (kalbime şöyle bir) nida geldi: 'Biz Mustafa'dan sonra kimseye Cebrâil göndermedik ki?' Dedim ki: 'Cebrâil'den başka biri daha var: Kalplerin vahyi (kalbe gelen ilham) daima benimledir!'¹¹⁵

el-Harakânî, bu sözüyle de hem Yüce Allah'tan kalbine gelen ilhama hem de Hz. Muhammed ile aralarında geçen konuşmaya işaret etmektedir. O, böyle söylerken "Hz. Muhammed'in son peygamber olduğunu, artık Hz. Cebrâil'in kimseye vahiy getirmeyeceğini" bildiğini ima etmekte ve ilerleyen yıllarda kendisini eleştirmesi muhtemel kimselere, "kalplerin vahyi ilhamın gelmeye devam ettiğini" söyleyerek cevap vermektedir, denilebilir. Çünkü onun bu sözünden şu âyete atıfta bulunduğu anlaşılmaktadır: *"Allah, bir insanla ancak ilham yoluyla yahut perde arkasından konuşur yahut izniyle dilediğini vahyedecek bir elçi/Cebrâil gönderir. Allah yücedir; hikmet sahibidir."*¹¹⁶

Netice olarak el-Harakânî, nefis tezkiyesi hususunda gösterdiği üstün gayretler sonucu Rabbânî bir ruh taşıdığına şuuru varmış, Yüce Allah'tan kalbine ilhamlar geldiğini söylemiş, böylece ulaştığı basiret ve feraset sayesinde eşya ve hâdiseleri yorumlamıştır. O, bunu ifade ederken Hz. Peygamber ile aralarında geçen bir konuşmaya atıfta bulunmuş, onun son vahiy Kur'ân-ı Kerim'i getirdiğini bildiğini, ancak kalplerin vahyi ilhamın Yüce Allah tarafından O'nun sâlih kullarına gelmeye devam edeceğini de ima etmiştir. el-Harakânî, verdiği bu bilgiyle Yüce Allah ile irtibatın nasıl olması gerektiği hususunda talebelerine bir mesaj vermiş ve onların da yüksek manevî derecelere ulaşmalarını onlardan istemiş ve beklemiştir.

SONUÇ

el-Harakânî, Kur'ân ve Sünnet'e gönülden bağlı bir İslâm âlimidir. O, hem zahiri hem de batını ilimlerde kendisini geliştirmiş bir bilgedir. Onun hikmet dolu sözleri incelendiğinde âlim bir mutasavvıf olduğu anlaşılmaktadır. el-Harakânî, gerek kalbine gelen ilhamlardan bahsederken gerek manevî âlemde Hz. Muhammed ile aralarında geçen diyalogo anlatırken çevresine çok önemli mesajlar vermiştir. Onun civanmertlerine verdiği bu bilgiler, büyük hedeflere

¹¹⁵ Attâr, a.g.e., s. 608.

¹¹⁶ eş-Şûrâ, 42/51.

odaklanmaları, güzel işler başarmaları ve yüksek manevî derecelere ulaşmaları amacına matuftur.

el-Harakâni, Yüce Allah'a tam anlamıyla teslim olan ve sürekli O'nunla iletişim halinde bulunan bir kulun İlâhî ilhamlara nail olabileceğini söylemiştir. Zira kendisi o mertebelere ulaşmış, tarif edilemez metafizik duygular yaşamış ve kendi ifadesiyle pek çok ilhama mazhar olmuştur. el-Harakâni, Yüce Allah'tan bir ruh taşıdığının bilincinde olmuş, O'nun sıfatlarıyla bütünleştiğini, baktığı her şeyde O'nun izlerini gördüğünü ve O'na teslim olduğunu ifade etmiştir. O, bütün bunları söylerken "sırrına nida edildiğini" belirterek Yüce Allah'tan kalbine gelen ilhamlardan söz etmiştir.

el-Harakâni, mürşidi Bâyezîd gibi Hakk'ın dışında herhangi bir şeye iltifat etmeyi şirk olarak görmüş ve kalbinde Allah'tan başka hiçbir şeyin sevgisine yer vermemiştir. Zira ona göre kalp, hâlâ başka şeylere meylediyorsa o kalbe Hak tecelli etmez, ilham gelmez ve öyle bir kalp şirk tehdidi altındadır.

el-Harakâni, Hz. Peygamber'in ümmetinden ve ona bağlı olduğunu, kıyâmet gününde de onun gösterdiği yoldan gideceğini belirtmiş, ona olan saygısını her zaman ifade etmiştir. O, Hz. Peygamber ile fizikötesi âlemden yaptığı konuşmaları anlatarak civanmertlerini motive edip cesaretlendirmiş, Hz. Peygamber'in ümmetinden olmaları sebebiyle ahirette çok büyük mükâfatlara nail olacakları müjdesini onlara bu tür sembolik ifadelerle anlatmıştır.

el-Harakâni, sürekli nefis muhasebesi yapmış, iç dünyasında gerçekleştirdiği konuşmaları dışa yansıtmış, civanmertlerini yetiştirirken bazı hususlarda doğrudan kendisinin öyle düşündüğünü söylemek yerine, kalbine gelen ilhamlardan bahsetmeyi tercih etmiş ve böyle bir metodu kullanarak mesajını daha geniş kitlelere ulaştırmıştır.

el-Harakâni, Hz. Muhammed'den sonra başka peygamberin, Kur'an'dan sonra başka vahyin gelmeyeceğini, ama kıyâmete kadar İlâhî ilhamların sâlih kulların kalplerine gelmeye devam edeceğini ifade etmiştir. O, içinden geçen bu düşünceleri civanmertleriyle paylaşarak onların da sâlih kullardan olmalarını istemiş ve talebelerine İslâm'a bağlılık ve adanmışlık ruhu aşılamıştır.

Kaynakça

- ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Çağrı Yay., İstanbul, 1986.
- AÇIKEL, Yusuf, "Nefsini Bilen Rabb'ini Bilir" Hadis mi?, Kelâm-ı Kibar mı?", *SDÜİFD*, Isparta, Yıl, 1998, Sayı: 5, (s. 173-200).
- ASLAN, Abdülğaffâr, "Kelâm'da İlhamın Bilgi Değeri", *SDÜİFD*, Isparta, Yıl, 2008/1, Sayı: 20, (s. 25-45).
- ATTÂR, Feridüddîn, (ö. 627/1230), *Evliya Tezkireleri*, Çev.: Süleyman Uludağ, Kabcacı Yayinevi, İstanbul, 2007.
- , *Tezkiyatü'l-Evliyâ*, (Nşr.: R. Nicholson), (I-II), Dünyâ-yı Kitâb, Tahran, 1370 hş.
- AYDIN, Mehmet S., *Din Felsefesi*, İzmir İlâhiyat Vakfı Yay., İzmir, 2010.
- AYDINLI, Abdullah, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, Sehâ Neşriyat, İstanbul, 1986.
- AZAMAT, Nihat, "Kâdiriyye", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 131-135.
- BOLAY, Süleyman Hayri, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Nobel Yay., Ankara, 2009.
- CEVİZCİ, Ahmet, *Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul, 2010.
- ÇİFTÇİ, Hasan, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri) Nûru'l-'Ulûm ve Münâcât'ı (Çeviri-Açıklama-Metin)*, Şehit Ebü'l-Hasan Harakânî Derneği Yay., Ankara, 2004.
- DE BRUIJN, J.T.P., "Kharakani, Abu'l-Hasan 'Ali b. Ahmad (d. 1033)", *Biographical Encyclopaedia of Sufis (Central Asia and Middle East)*, (Prepared by N. Hanif), Sarup and Sons, New Delhi, 2002.
- DEMİRCİ, Muhsin, "Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-VI (İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II) Tartışmalı İlmî Toplantı*, 11-12 Ekim 2003, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, (s. 79-95).
- EBU'L-HASAN HAKÂNÎ, *Nûru'l-'Ulûm ve Münâcât'ı, (Çeviri-Açıklama-Metin)*, Haz.: Hasan Çiftçi, Şehit Ebü'l-Hasan Harakânî Derneği Yay., Ankara, 2004.
- , *Nûru'l-'Ulûm*, Haz.: Şenol Kantarcı, Ankara, 1997.
- ERDOĞAN, Fahrettin, *Türk Ellerinde Hatıralarım*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1998.
- GÖK, Bilal, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî ve Hacı Bektâş Velî: Aralarındaki Bağlar ve Anadolu'nun İslâmlaşmasına Katkıları", (Yayınlanmamış ilmî makale).
- HAMEVÎ, Yâkût b. Abdillâh, (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-Buldân*, (I-II), Beyrut, 1977.
- HÜCVİRÎ, Ali b. Osman Cüllâbî, (ö. 465/1072), *Keşfu'l-Mahcûb, (Hakikat Bilgisi)*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul, 1982.
- İBN MANZÛR, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, (I-XV), Beyrut, 1990.
- İZMİRLİ, İsmail Hakkı, (ö. 1365/1946), *Yeni İlm-i Kelâm*, Umran Yay., Ankara, 1981.
- KARA, Mustafa, "Fenâ", *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 333-335.

- KELÂBÂZÎ, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk, (ö. 380/990), *et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 1979.
- KILIÇ, M. Erol, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 511.
- , "Sûfi Mütefekkirlerin 'Gayb'a Bakışları", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-VI (İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II) Tartışmalı İlmî Toplantı*, 11-12 Ekim 2003, Ensar Neşriyât, İstanbul, 2004, (s. 301-306).
- KILIÇ, Sadık, "Kur'ân'da Gayb Âlemi", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-VI (İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II) Tartışmalı İlmî Toplantı*, 11-12 Ekim 2003, Ensar Neşriyât, İstanbul, 2004, (s. 39-53).
- KIRBAŞOĞLU, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet, Eleştirel Bir Yaklaşım*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1999.
- KUŞEYRÎ, Ebû Kâsım Abdülkerim b. Havâzin, (ö. 465/1073), *er-Risâle (Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyrî Risâlesi)*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 1991.
- ÖNGÖREN, Reşat, "Tasavvuf", *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 122-124.
- RÂGİB, el-İsfahânî, (ö. 502/1108), *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, Kahraman Yay., İstanbul, 1986.
- SAKLAN, Bilal, Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *SÜSBE*, Konya, 1989.
- SCHIMMEL, Annemarie, *İslâmın Mistik Boyutları*, Çev.: Orhan Kocabiyik, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2001.
- SEYHAN, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakâni'nin İlim Anlayışı", *JASSS, International Journal of Social Science*, Fransa, May 2013, Volume 6 Issue 5, (p. 1049-1083).
- , "Ebu'l-Hasan el-Harakâni'de Kur'an Kültürünün Yansımaları", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey, Volume 8/6 Spring 2013, (p. 641-664).
- , "Ebu'l-Hasan el-Harakâni'nin Nefsi Tezkiye Metodu", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey, Volume 9/2 Winter 2014, (p. 1335-1359).
- , "Ebu'l-Hasan el-Harakâni'nin Nefis Tezkiyesine Yaklaşımı", (Yayımlanmamış ilmi makale), *KAÜ Harakâni Dergisi*, (s. 1-20).
- , "Ebu'l-Hasan el-Harakâni'nin Sünnet Anlayışı", *Hikmet Yurdu*, Yıl: 7, C: 7, Sayı: 13, Ocak-Haziran 2014/1, (s. 101-126).
- , "Ebu'l-Hasan el-Harakâni'nin Sünnete Bağlılığı ve Hadis Anlayışı", *JASSS, International Journal of Social Science*, Fransa, October 2013, Volume 6 Issue 8, (p. 551-588).
- , "Ebu'l-Hasan el-Harakâni'nin Tefekkür Anlayışı", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara, Turkey, Volume 8/8 Summer 2013, (p. 2053-2071).

- , “Şehit Ebu’l-Hasan el-Harakâni’den Sarıkamış Şehitlerine İslâm’ın Cihat Ruhu”, (Yayınlanmamış ilmî makale), (s. 1-15).
- , “Tasavvufî Düşüncede İnsan Yetiştirme Yöntemleri (Ebu’l-Hasan el-Harakâni Örneği)”, (Yayınlanmamış ilmî makale), (s. 1-20).
- TANRIKORUR, Barihüda, “Mevleviyye”, *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 468-474.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yay., İstanbul, 2010.
- ULUDAĞ, Süleyman, “Gaybın Bilinmesinde Keşf ve İlhamın Rolü”, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları-VI (İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II) Tartışmalı İlmî Toplantı*, 11-12 Ekim 2003, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, (s. 272-298).
- , “Halvetiyye”, *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 393-394.
- , “Harakâni”, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 93.
- UYANIK, Mevlüt, *İslâm Bilgi Felsefesinde Kalbin Anlaması, (Gazzâlî Örneği)*, Araştırma Yay., Ankara, 2005.
- UZGUR, Yavuz Selim, *Anadolu’nun Kalbi Harakâni, Sûfi Kitap*, İstanbul, 2012.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, “İbn Sîna’da Din Felsefesi”, *AÜİFD*, Ankara, 1955, C. IV, Sayı: I-II, (s. 81-84).
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “Gayba İmânın Dinî Temelleri”, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları-VI (İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II) Tartışmalı İlmî Toplantı*, 11-12 Ekim 2003, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, (s. 171-179).
- , “İlham”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 98-99.
- YAZICI, Tahsin-Uludağ, Süleyman, “Herevî Hâce Abdullah”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 222-226.
- YAZICI, Tahsin, “Ebû Ali el-Farmedî”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 90.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, (ö. 1361/1942), *Hak Dîni Kur’ân Dili, (I-IX+Fihrist)*, Eser Neşriyat, İstanbul, ts.
- YILDIRIM, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yay., Ankara, 2000.
- YILDIRIM, Enbiya, “Beyhakî ve Hadis Rivâyetinde Rüyaya Verdiği Değer”, *CÜİFD*, Sivas, 2001, C. 5, Sayı: 1, (s. 169-190).